

- néité constitutive, éléments pour une approche de l'autre dans le discours. – *DRLAV* 26 s. 91–156.
- 1984: Hétérogénéité(s) énonciative(s). – *Langages* 73 s. 98–111.
- BAHTIN, MIHAIL 1986: *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press. (Ranskankielinen laitos 1984: *Pour une esthétique de la création verbale*. Paris : Gallimard.)
- FAIRGLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- KRISTEVA, JULIA 1969: *Sémiotikè. Recherches pou une sémanalyse*. Paris : Seuil.
- PECHEUX, MICHEL 1975: *Les vérités de la palice. Linguistique, sémantique, philosophie*. Paris: Maspero.

Tekstilajitutkimuksesta kohti kielitieteen metateoriaa

Tommi Nieminen: *Lajien synty. Tekstilaji kielitieteen semioottisessa metateoriassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2010. 303 s. ISBN 978-951-39-3816-1.

Tommi Nieminen tarkastelee väitöskirjassaan, miten tekstilajia ja tekstien lajiutumista on käsitteellistetty tekstintutkimuksessa. Niemisen monografiassa ei ole kyse tekstiaineistoon kohdistuvasta tekstintutkimuksesta, vaan se edustaa kielentutkimuksen metateoriaa. Tarkastelun kohteena ovat erityisesti ne yleiset tieteenfilosofiset taustaolettamukset, joihin eri tekstilajiteorioissa implisiittisesti tai eksplisiittisesti sitoudutaan. Nuo olettamukset koskevat sekä tekstilajin käsitteen ontologiaa (mikä on tekstilajin olemisen muoto) että sen epistemologiaa (miten tekstilajeista tiedetään). Niemisen tutkimusotetta voi luonnehtia deduktiivis-aksiomaattiseksi, sillä hän pyrkii motivoimaan tekstilajin käsitettä soveltamalla Charles S. Peircen universaaleja sem(e)ioottisia kategorioita tekstilaji-ilmiöön. Lisäksi teoreettisena pohjana on

viestinnän etnografiasta peräisin oleva kontekstualisaatioteoria.

Niemisen tutkimusaihe on hyvin kiinnostava, haastava ja kunnianhimoinen. Lähestymistapa on semioottinen: hän pohtii tekstilajin käsitettä suhteessa kielentutkimuksen yleiseen merkkiteoriaan ja osana sitä. Nieminen esittää, että Peircen sem(e)iotiikka tarjoaa perustan tekstilajin olemuksen ymmärtämiseksi ja auttaa ratkaisemaan myös kielitieteen metateoreettisia kysymyksiä laajemminkin. Hän katsoo myös, että peirceläisellä semiotiikalla on yhtymäkohtia tietoisuuden merkkiluonnetta korostavien venäläisten ajattelijoiden Lev Vygotskyn sosiokulttuuriseen näkemykseen, Mihail Bahtinin ja Valentin Voloshinovin dialogisuuteen sekä myöhäisen Wittgensteinin pohdiskeluihin varmuuden luonteesta. Työssä kehitellyn semioottisen näkökulman tarkoituksena ei ole korvata olemassa olevia tekstilajiteorioita ja tutkimusmenetelmiä, vaan tarjota yleisempi ja samalla kattavampi semioottinen viitekehys, joka mahdollistaa tekstilajin käsitteen meta-

teoreettisen motiivoinnin paremmin kuin muut metateoriat.

Metateorian valinta

Niemisen asetelmassa peirceläinen semiotiikka on vaihtoehto semiologiselle metateorialle (jolle hänellä on monta muutakin nimeä, kuten strukturalistinen metateoria tai systemistinen metateoria). Nieminen näkee siten semioottisen metateorian apriorisena kehyksenä, joka takaa tekstilajien funktioita diskurssiyhteisössä koskevan tiedon yleistettävyyden erotuksena lajispesifisistä malleista, joiden tavoitteena on tuottaa mahdollisimman tarkka kuvaus tiettyä tekstilajia edustavasta aineistosta. Samalla hän tekee pesäeron Saussuren semiologiaan palauttamiinsa teorioihin, esimerkiksi systemistiseen metateoriaan ja sen kielikäsitteeseen, joiden hän katsoo olevan muun muassa systeemis-funktionaalisten tekstilajiteorioiden (SFL) taustalla. Saussuren semiologian suurimpana ongelmana Nieminen pitää sitä, että merkin katsotaan saavan merkityksensä suhteessa järjestelmän muihin osiin, sekä sitä, että Saussuren merkkikäsitteessä merkitys (signifiant) ja merkitty (signifié) muodostavat kiinteän kokonaisuuden.

Niemisen Saussuren merkkikäsitettä vastaan suuntaama kritiikki ei kuitenkaan osu maaliinsa, sillä Saussure ei puhu merkityksestä samassa mielessä kuin Peirce (merkin käyttö, semioosi), vaan merkin identiteetistä tai arvosta, joka määräytyy suhteessa järjestelmän muihin merkkeihin. Saussuren merkitty on eri asia, kuin mitä Peirce tarkoittaa merkityksellä. Saussure rajaa merkin käytön ja referenssin oman teoriasensa ulkopuolelle ja ajattelee niiden kuuluvan

filosofian tai psykologian alaan. Se, että Saussurella merkki on käsitteen ja äännehahmon kokonaisuus, ei tarkoita, että kontekstissa toteutuva merkitys olisi sidottu tiettyyn materiaaliseen merkkiin. Vaihtelu ei myöskään ole Saussurelle häiriötekijä (vrt. s. 150), vaan nimenomaan seurausta merkin luonteesta: äännehahmon ja käsitteen suhde on arbitraarinen. Muutos on Saussurelle yleinen semiologinen periaate, joka kuitenkin voidaan havaita ainoastaan tarkasteltaessa kieltä aikapaikkaisena ilmiönä. Synkroninen näkökulma rajaa vaihtelun tutkimuskohteen ulkopuolelle.

Yleensäkin Nieminen ontologisoi ”saussurelaisia” käsitteitä kohtuuttoman suoraan: esimerkiksi *langue* on strukturalismin laajassa perinteessä käsitetty pikemminkin metodologiseksi tai historialliseksi abstraktioksi kuin kielen ensisijaiseksi (muuttumattomaksi) olemukseksi. Onkin todettava, että Saussureen suunnattu kritiikki ei ole joka kohdassa oikeutettua, vaan se sopii joihinkin hänen ajatustensa soveltajiin ja myöhempiin strukturalisteihin. Tekijä laskee semiologiseen metateoriaan myös nuorempia virtauksia, joissa ”kieli on ensisijassa invariantteja kielenyksiköitä” (s. 39) tai chomskyvaikutteista psykolingvistiikkaa, joissa ”kielitieteen valtavirta tutkii pysyvää kielitietoa (ns. mentaalista kielioppia)” (s. 30, 40, 77–78). Niemisen kritiikki olisi osuvampaa ja argumentaatio vakuuttavampaa, jos kohteet olisi yksilöity ja vältetty käyttämästä liian laveasti yleistäviä ilmauksia kuten ”saussurelainen”, ”systemistinen” tai ”semiologinen”. Vaikka hän onkin monessa oikeassa, käsitys ”saussurelaisista” on olkiukkomainen, hieman kohtuuton kärjistys.

Tekstilaji merkinä

Toisaalta peirceläinen metateoria kontrastoituu empiirisen tekstintutkimuksen perustana olevia tekstilajien piirteitä tutkiviin lähestymistapoihin. Nieminen rakentaa tekstilajikäsityksensä Peircen yleiseen merkkiteoriaan ja kontekstuaalisaaiteoriaan, jonka avulla hän käsitteellistää tekstilajin kontekstuaalisaaiteiota, dekontekstuaalisaaiteiota ja rekontekstuaalisaaiteiota erilaisissa tekstikäytännöissä. Hänen määritelmässään laji on viestinnällinen resurssi, joukko konventionaalisia tulkitsimia, kuten kielikin (s. 268). Lähtökohtana on havainto kielen ja tekstilajin analogiasta: ”diskurssiyhteisön jäsenten tekstilajitieto on samaa kuin muu kieltä koskeva tieto” sekä ristiriita: ”arjessa tekstilaji-käsitettä käytetään sujuvasti, mutta tutkimus ei saa sitä kiinni” (s. 262–263). Tekstilajia hän luonnehtii muun muassa seuraavasti: ”Tekstilaji kertoo, mitä teksti kulloinkin tekee – tekstilajit ovat arjen semioottisia välineitä” (s. 44). Tekstilajin ontologia sisältää tekstin funktion ja neutraalin stereotyyppin (s. 268). Tekstilajin tunnistaminen, nimeäminen tai jopa määrittäminen on diskurssin kannalta ennen kaikkea merkityksellinen, seuraamuksellinen semioottinen teko, joka ohjaa diskurssin tulkintaa.

Niemiselle tekstilaji ei siis ole ”objektiivinen entiteetti”, joka perustuisi lajin tyypillisiin piirteisiin. Laji ei ole tekstissä, vaan lajitulkinta syntyy peirceläisittäin merkkitulkinnessa eli semioosissa, jossa eri teksti- ja kontekstipiirteet voivat kutsua tietyn tekstilajin yksittäisen tekstin tulkitsimeksi. Tekstilaji on dynaaminen, ominaisuuksiltaan ja rajoiltaan sumea ja ainutkertaisten tulkintojen edellytys ja tulos tulkintaprosessissa. Sama merkki-

jono voi siis saada eri tekstilajitulkinnan eri konteksteissa.

Nieminen kritisoikin essentialistista lajikäsitystä, jonka mukaan tekstilaji olisi tiettyjen lajipiirteiden joukko tai edes prototyyppisyyteen tai perheyhtäläisyyteen perustuva malliteksti. Hän ei kuitenkaan edusta äärirelativismia eikä halua kiistää tekstipiirteiden ja tekstuaalisen evidenssin merkitystä tekstilajitulkinna. Pikemminkin kyse on siitä, millaisena tekstuaalisen evidenssin rooli nähdään. Nieminen määrittelee lajikäsityksen peirceläisestä semiotiikasta käsin merkiksi ja ajattelee, että ”tekstilaji ei ole mitään, mitä diskurssista voi suoraan havainnoida” (s. 152). Semioosissa syntyvässä lajitulkinnassa erilaisten tekstuaalisten ja kontekstuaalisten piirteiden tehtävänä on toimia indeksaalisina merkeinä, tulkintavihjeinä, jotka ohjaavat lajitulkintaa eri tavoin eri konteksteissa, kutsuvat tekstilajin semioosiin yhdeksi yksittäisen tekstin tulkitsimeksi. Tulkitsin puolestaan ”kutsuu luokseen tekstin dekontekstuaalistumaa eli kaikkia sen tekstilajin teksteille konventionaalisesti kuuluvia piirteitä” (s. 146). Tekstuaalisilla ja kontekstuaalisilla piirteillä voi olla erilainen painoarvo semioosissa: lajitulkinta voi perustua pääasiassa tekstuaalisiin piirteisiin (esim. tarkasti kodifioidut institutionaaliset lajit) tai ratkaisevana indeksaalisena vihjeenä voi olla kontekstin piirre (esim. runokokoelmaan sijoitetun ostoslistan tulkitseminen runoksi).

Tekijä ei siis kiistä, että saman tekstilajin teksteistä olisi mahdollista löytää niille tyypillisiä piirteitä, vaan ajattelee, että piirteiden olemassaolo ei ole välttämätön eikä riittävä ehto tietyn tekstilajitulkinnan syntymiselle. Tämä heijastaa tekstilajikäsitykselle ominaista ontologian ja epistemologian epäsuhtaa: tekstilaji ei

palaudu tekstipiirteisiin. Dekontestualisoituman ”potentiaaliseksi, tavanmukaiseksi ilmentymäksi” Nieminen postuloi tekstilajin neutraalin stereotyypin. Se on virtuaalinen ja hallitsee mielikuvaa, joka lajin tyypillisestä edustajasta diskurssiyhteisön jäsenillä on (s. 148). Hän katsoo stereotyypin pakenevan havaintoa, minkä vuoksi voimme tarkastella vain lajien julkisia ilmentymiä. Tekstilaji on Niemisen mukaan myös normatiivinen käsite, mikä tarkoittaa, että tekstilajiin kohdistuvat odotukset voivat olla ristiriidassa tekstiempirian kanssa. On siis kuitenkin olemassa jotain tulkintaa edeltävää, rakentunutta ja suhteellisen pysyvää, jotain joka jää transsendenttiseksi tekstilajin olemassaolon perustaksi. Tällaisen *an sich* -tekstilajin tietämiseen tarvitaan intuitiota.

Paikoin Nieminen tuntuu ailahtelevan yltiöfunktionaalisen ”mikä tahansa voidaan tulkita miksi tahansa” -näkemysten ja teksti- ja kontekstipiirteiden konventionaalisuutta ja stereotyypin tulkintaa edeltävää olemusta korostavan näkemysten välillä. Lopulta voi kuitenkin sanoa, että se, mikä tekijälle on suhteellisen pysyvää, esimerkiksi neutraali stereotyyppi, ei ole niin kaukana strukturalistien, kooditeoreetikkojen tai Saussuren seuraajien abstraktioista kuin tekijä varsinkin teoksen alkupuolella haluaa sanoa. Teoksen aivan viimeinen kappale (s. 270) onkin kompromissi: ”Semioottisen lajiteorian perusajatus on sitoa tilanteinen variaatio ja tekstuaalisen toiminnan dynaamisuus kehukseen, joka sallii tarkastella niitä, jostakin tutkimuksen kannalta riittävän staattisesta näkökulmasta.” Käsitksemme mukaan tämä on itse asiassa sama näkökulma kuin kielenkäyttäjillä heidän tehdessään tekstistä tulkintoja, ja tuollainen näkökulma on myös isolla joukolla ”semiologisen metateorian edus-

tajia”, joko tietoisesti tai tutkimuksen käytäntöä ohjaavana hiljaisena tietona.

Empiria ja metodologia

Nieminen toteaa semiotiikan olevan Peircen mukaan matematiikan tapainen apriorinen tiede (s. 58), joten sen väitteet eivät ole empiirisesti falsifioitavissa. Niemisen tutkimus on luonteeltaan deduktiivinen, ja sen perustana on ”diskurssiyhteisön jäsenten yleinen sosiaalinen intuitiivinen tekstikokemus” (s. 15). Tällainen metateoreettinen lähestymistapa ei edellytä empiiristä aineiston käyttöä, mutta aineistoesimerkit auttavat havainnollistamaan tekijän metateoreettisia kannanottoja. Tekijä mainitseekin eksplisiittisesti, ettei hänen tavoitteenaan ole tuottaa tekstiaineiston tyhjentävää kuvausta.

Työn empiirisen osan aineistona on *Aamulehden* Mielipide-palstalla ilmestyneitä kirjoituksia (elokuu 2004, maaliskuu 2005). Niiden analyysin tarkoituksena on havainnollistaa tekijän näkemystä, ei niinkään havaintojen teko tai hypoteesien testaus. Työ siis ei ole empiirinen esimerkiksi kielentutkijoiden yleensä tarkoittamassa mielessä: tekijä ei indusoi aineistosta mitään eikä juuri käytä sitä heuristisena apuneuvonakaan. Mitään epämurkavaa ei näin ollen aineistosta löydy, ja vaarana on, että tekstiaineistosta nousevat esiin juuri ne esimerkit, jotka tukevat tekijän teoreettisia kannanottoja. Aineisto ei näy kokonaan, ja tekijä piittaa siitä kokonaisuutena aika vähän. Niemisen näkemys ei siis ole empiirisesti koetteilla, ja sen uskottavuus lepää itse näkemyksessä, sen hermeneuttisessa arvossa ja sisäisessä koherenssissa. Valittu aineisto on keino päästä esittelemään semioottista metateoriaa. Tällainen ratkaisu ei sinänsä herätä moitteita, sillä

mikään metateoria ei nouse välittömästi aineistosta. Työn empiirinen osa jää kuitenkin aika irralliseksi kokonaisuudesta eikä tarjoa merkittävää tukea teoreettiselle pohdiskelulle.

Metateoreettisessa työssä on johdonmukaista, että tekijä avoimesti ilmaisee lähtökohtansa ja primitiivikäsitteensä, asettaa ne näkyviin ja vertailee muihin, ja tämä asetelma itse on argumentoitavana. Kysymys on siis (esi)ymmärryksen yleisestä tutkimuksesta, siitä mikä edeltää empiiristä tutkimusta. Tähän tarkoitukseen Niemisen aineistonkäsitteily on sopiva. Voi kuitenkin ennustaa, että joku empiirisesti orientoitunut lingvisti näkee tuollaisen suhteen aineistoon esimerkiksi itsevarmana nojatuolitieteenä.

Voidaan kuitenkin kysyä, mikä on tekijän metateoreettisten kannanottojen anti tekstintutkimukselle ja mitkä ovat niiden metodologiset implikaatiot. Mitä tutkimus tarjoaa empiiriselle tekstintutkimukselle? Radikaalisti erilaisen näkemyksen tekstilajien tai ylipäänsä kielen olemisen luonteesta soisi heijastuvan myös tutkimusmenetelmissä, joiden avulla ilmiöitä kuvataan ja selitetään, varsinkin kun tekijä – kylläkin hyvin perustein – listaa vallitsevien tekstilajitutkimusten puutteita.

Niemisen metodologisissa kannanotoissa on havaittavissa ailahtelevuutta. Sivulla 154 hän esittää teesinsä, jonka mukaan ”tekstilaji on merkki”, ja toteaa, että ”tarkoituksena on laventaa tätä väitettämää niin, että sen metodiset seuraamukset konkreettiseen tutkimukseen tulevat ymmärrettäviksi”. Mitä pidemmälle työssä edetään, sitä maltillisemmiksi hänen kannanottonsa kuitenkin muuttuvat. Esimerkiksi siirryttäessä abstraktista semiotiikasta tekstien tasolle hän sanoo turvautuvansa ”jo olemassa oleviin teks-

tilajitutkimuksen metodologioihin”. Edelleen sivulla 219 hän toteaa, että ero SFL:n ja Peircen semiotiikan välillä ”on pikemminkin periaatteellinen kuin tutkimuksen metodologiassa jollain lailla näkyvä”. Tekijä päätyykin esittämään, ettei hänen metateoreettisella positiollaan ole välttämättömiä metodologisia implikaatioita, mutta se vaikuttaa olennaisesti siihen, miten olemassa olevien tekstintutkimuksen menetelmien avulla saadut faktat tulkitaan.

Intuitio

Nieminen lähtee ajatuksesta, että kaikilla yksilöillä on diskurssiyhteisön jäsenenä tekstilajikompetenssi, jota hän kutsuu laji-intuitioksi. Tekijä näkee laji-intuition analogisena kieli-intuitiolla siinä mielessä, että intuitiivinen käyttötieto kielestä – jota voidaan lähestyä grammatikaalisen analyysin avulla – kohdistuu sosiaaliseen kielijärjestelmään ja on samalla todiste sen olemassaolosta. Näin ollen se, että kielenkäyttäjillä on intuitiivista käyttäjän tietoa tekstilajeista, on osoitus tekstilajin käsitteen ontologisesta relevanssista. Jokaisen yksilön laji-intuitio perustuu aikapaikkaisiin kokemuksiin tekstilajien käytöstä, mutta sekään ei kieli-intuition tavoin ole palautettavissa empiriaan. Laji-intuitio kohdistuu lajin ontologiaan, kun taas lajitieto liittyy sen epistemologiaan eli niiden tekstuaalisten ja kontekstuaalisten vihjeiden tunnistamiseen, jotka toimivat semioosissa lajitulkinna vihjeinä.

Yksi tutkimuksen keskeinen kysymys on laji-intuition ja tekstiempirian välinen suhde. Tekijä suhteuttaa tarkastelunsa kielitieteen metateoriassa käytyyn keskusteluun empirian ja intuition välisestä suhteesta. Tätä tematiikkaa on käsitelty

ansiokkaasti suomalaisessa kielitieteessä jo 1970–80-luvuilla lähinnä Esa Itkosen näkemysten pohjalta, ja viime aikoina Urho Määttä on lähestynyt aihetta emergenttis-evolutionaarisesta näkökulmasta. Nieminen hyödyntää Wittgensteinin käsitystä varmuudesta, ja hänen oma positionsa nojaa pitkälti Määttän näkemyksiin. Nieminen pitää intuitiota ”varmana” mutta empiirisperäisenä ja emergenttisuontoisena siinä mielessä, että se uusintuu kohdatessaan uutta aineistoa. Tästä lähtökohdasta seuraa luonteva näkemys tekstilajin (tunnistuksen) ennako-oletuksista ja lajien ”tunnistusvirheistä” (s. 147) sekä tietoisien tunnistuksen hapuilevuudesta (s. 27).

Tekstilajin käsitteen tarkastelun kytkeminen kielitieteen metateoriaan tarkoittaa, että tekijä tutkii tekstilajien ontologisen ja episteemisen luonteen ohella ”koko kielitieteen yleistä teoreettista perustaa ja sen metateoreettista motiivointia” (s. 40). Tuollainen tavoite on toki komea ja tekijälle eduksi, vaikkei sen saavuttaminen ole mahdollista yhden monografian puitteissa. Kuitenkin intuition ja empirian välisen suhteen tarkastelu on oivaltavaa ja tarjoaa selkeästi perustellun yleisen ratkaisun empirian ja intuition jännitteen suureen ongelmaan.

Lopuksi

Yleensä Niemisen tutkimuksen fokus on selkeä ja muodostaa solidin kokonaisuuden, mutta kuten edellä on ilmennyt, väitöskirjassa on sekä erinomaisia että hio-mattomia jaksoja. Metateoreettinen tutkimusongelma on teoreettisesti merkittävä ja haastava, ja tekijä asemoi oman tutkimuksensa kielentutkimuksen tut-

kimustraditioon onnistuneesti osoittaen laajaa lukeneisuutta ja pyrkimystä suuriin synteeseihin. Tulosten esittely ja pohdinta on pääosin selkeää ja loogista, mutta argumentoinnin seuraaminen vaatii paikoin lukijalta paljon asian kompleksisuuden ja abstraktisuuden vuoksi. Tekijän esitystapa on paikoin ehkä turhankin värikäs ja kärjistävä. Itsessään vakuuttava argumentointi ei kaipaakaan ylenpalttista poleemisuutta, vaikka toki teräviä kannanottoja ja keskustelunavauksia tarvitaan.

Nieminen argumentoi vakuuttavasti sen näkemyksen puolesta, että tekstilaji on merkki tulkinnan katkeamattomassa prosessissa. Työ näyttää laajasti tekstien tutkimuksen eri lähestymistapojen suhteita ja kokoaa niitä oman semioottisen sateenvarjonsa alle tai osoittaa puutteita noiden lähestymistapojen perustoissa. Tekijän metateoria osoittaa myös tieteellisen tekstilajikäsityksen ja arjen tekstilajikäsityksen suhteen.

Metateoreettisen luonteensa vuoksi Niemisen tutkimuksen anti on puhtaasti teoreettinen. Valittu lähestymistapa on merkittävä tekstin- ja kielentutkimuksen näkökulmasta, sillä tieteenalan sisäinen kriittinen metateoreettinen reflektointi ja peruskysymysten tarkastelu lisää tieteenalan itseymmärrystä. Jo tästä syystä työtä voidaan perustellusti pitää merkittävänä ja tervetulleena kontribuutiona tekstin-tutkimuksen ja kielitieteen metateoreettiseen keskusteluun.

MIKA LÄHTEENMÄKI
etunimi.sukunimi@campus.jyu.fi

TAPANI KELOMÄKI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi